

УДК 316.74:378.018.43:004

Фоломєєв М.А., канд. політ. наук, Центр зв'язків з громадськістю Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна,

Яцура К.Г., канд. політ. наук, Центр веб-комунікацій Центру зв'язків з громадськістю Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна,

Крижанівська В.І., Центр зв'язків з громадськістю Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна,

Жовнір А.О., Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна,

Тремполець Д.М., Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

ОЦІНКА РІВНЯ ВПРОВАДЖЕННЯ ЕЛЕКТРОННОГО НАВЧАННЯ В УКРАЇНСЬКИХ ВНЗ ШЛЯХОМ АНАЛІЗУ ЇХ ВЕБ-РЕСУРСІВ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ СОЦІОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ

Проаналізовано готовність українських ВНЗ до впровадження дистанційного навчання. Виокремлено критерії класифікації ВНЗ України за рівнем впровадження електронного навчання та компоненти, що свідчать про готовність/неготовність ВНЗ до впровадження електронного навчання. Доведено потребу інституційного закріплення нововведень як системного, регламентованого, контрольованого та унормованого використання ІКТ, платформ та систем електронного навчання й організації їх контролю.

Ключові слова: електронне навчання, освіта, ІКТ, дистанційна освіта, веб-ресурс.

Становлення електронної освіти в Україні пов'язане з можливостями, що надають інформаційно-комунікативні технології, і припадає на першу декаду ХХІ ст., коли починає здійснюватись осмислення та впровадження цієї освітньої практики на інституційному та нормативному рівнях.

Різні аспекти становлення та розвитку електронної освіти, появу нових інформаційно-комунікативних технологій та їх інтеграцію у навчальний процес, трансформацію інституту освіти в умовах становлення й розвитку інформаційного суспільства у світі та в Україні досліджують як зарубіжні, так і українські вчені. Серед зарубіжних дослідників ці питання вивчали Дж. Маккуейд, Дж. Левенталь, Ф. Четвінд, К. Доббін, К. Вудлі, К. Мередіт та інші [1], аналіз особливостей впровадження електронного навчання у вищій школі здійснювався такими вченими, як В.Дж. Хассон, Е. Полат, Х. Беккер, Р. Бергер, Д. Ріель, В. Бленк, Д. Брител та інші [2]. Серед українських науковців розгляду питань модернізації освіти присвятили свої наукові роботи В. Астахова, К. Астахова, В. Бакіров, Л. Сокурняська, Л. Хижняк, С. Щудло та інші [3–9], організаційно-педагогічним основам дистанційної освіти за кордоном та в Україні, підходам до їх реалізації – О. Локшина, В. Олійник, М. Танась та інші [10–12], якості дистанційної освіти – Л. Віткін, З. Дудар, Л. Мирутенко, Н. Муліна, М. Мурашко, Л. Ноздріна та інші [13–18].

Емпіричну базу становить науково-дослідна робота “Проблеми впровадження технологій електронного навчання в українській вищій школі”, присвячена розробці концептуальних засад і технологій запровадження електронного навчання в процесі модернізації ВНЗ України, проведена протягом 2016 р. в Харківському національному університеті імені В.Н. Каразіна. До дослідницької групи зазначеної НДР входили

В. Бакіров, О. Гостєв, А. Жовнір, Г. Жолткевич, А. Зінюк, А. Калашнікова, А. Кравченко, В. Крижанівська, Н. Коритнікова, Д. Тремполець, М. Фоломєєв, Л. Хижняк, О. Хижняк, Н. Юдочкіна [19–21]. Безпосередньо авторським колективом з 1 по 20 листопада 2016 р. здійснено дослідження готовності українських ВНЗ до впровадження електронного навчання шляхом аналізу веб-ресурсів ВНЗ [22], що увійшло до заключного звіту та стало основою для серії публікацій. Крім того, у межах виконання поточного проекту одним із співавторів, В. Крижанівською, опубліковано роботу щодо особливостей і перешкод впровадження електронного навчання у вищій школі України, а також вивчення міжнародного досвіду його впровадження [23].

Поняття дистанційного навчання виникло у країнах Західної Європи та США у середині ХХ ст. З інтенсивним розвитком та розповсюдженням інформаційно-комунікативних технологій, інтернаціоналізацією освіти й тотальною інтернетизацією воно набуло подальшого розвитку та глобального характеру, зокрема, форми не тільки локальних практик в окремих ВНЗ, але й відкритих масових онлайн-курсів (МООС), відкритих університетів і міжнародних проєктів. Так, визнаним лідером у галузі впровадження та реалізації електронної освіти є Массачусетський технологічний інститут, на базі якого розроблено проєкт електронного навчання EdX, проєкт “Open Course Ware” (1999), що пропонує 1800 онлайн-курсів, а з 2005 р. запущено Open Course Ware Consortium, спрямований на впровадження відкритих освітніх ресурсів для використання по всьому світу (OCW поширені в багатьох країнах Європи, Азії, Латинської та Північної Америки). Крім того, показовим є досвід Великої Британії, де з 1969 р. функціонує Відкритий університет Великої Британії, в якому навчається понад 225 тисяч студентів тощо [23].

Україна починає поступово долучатися до системи дистанційного навчання, залучається до співпраці з міжнародними відкритими університетами щодо впровадження електронного навчання, а також формує власне освітнє електронне середовище.

На інституційному рівні процес впровадження дистанційного навчання відбувався шляхом створення у ряді українських університетів лабораторій з вирішення проблемних питань технологічного й навчально-методичного плану та експериментального запуску окремих дистанційних курсів. Першу спробу підтримати локальні ініціативи з цього питання здійснено в липні 2000 р.: створено Український центр дистанційної освіти, який Міністерство освіти і науки України визнало головним центром у системі електронної освіти в країні. Завдання цього центру – вироблення дистанційних технологій навчання у системі вищої освіти України¹. Водночас було розроблено та затверджено перелік основоположних документів, зокрема, Концепцію розвитку дистанційної освіти в Україні (грудень 2000 р.) [24], Програму розвитку системи дистанційного навчання на 2004–2006 роки (вересень 2003 р.)², першу редакцію Положення про дис-

¹ Наказ Міністерства освіти і науки України “Про створення Українського центру дистанційної освіти” від 07.07.2000 р. № 293. URL: http://osvita.ua/legislation/Dist_osv/3137/

² Постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження Програми розвитку системи дистанційного навчання на 2004–2006 роки” від 23.09.2003 р. № 1494. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1494-2003-%D0%BF>

танційне навчання (січень 2004 р.)³. Слід зазначити, що останнє передбачало ідею централізації зусиль щодо впровадження електронної освіти в українських ВНЗ, зокрема, централізовану атестацію дистанційних курсів та ієрархічно побудовану модель організації системи дистанційного навчання (СДН) в українській системі вищої освіти, з виокремленням головного, регіональних, базових і локальних центрів.

За останні десять років у світі та в Україні зокрема відбулась інтенсифікація впровадження технологій і практик електронної освіти. Подібні трансформації мали ряд передумов: стрімкий розвиток інформаційно-комунікативних технологій, революційне збільшення інтернет-покриття та значне спрощення доступу до нього, появу нових технологій веб-комунікацій, зокрема соціальних мереж і мобільних додатків, розповсюдження відкритих програмних продуктів для забезпечення електронного (дистанційного) навчання, його організації та контролю.

Такий стрімкий розвиток позначився і на розвитку електронної освіти в українських вищих навчальних закладах. Зокрема, переглянуто принципи, покладені в основу нормативного регулювання електронного навчання в українських ВНЗ: в Положенні про дистанційне навчання⁴, ухваленому Міністерством освіти і науки України у квітні 2013 р., замість централізації та ієрархічної моделі організації системи електронної освіти з виокремленням центрального та опорних регіональних осередків було сформовано ідею відкритої системи організації електронного навчання в системі вищої школи України, з опорою на ініціативи та можливості українських вищих навчальних закладів, за умови відповідності визначеним критеріям. З огляду на це, в жовтні 2013 р. Міністерство освіти і науки України затверджує вимоги до ВНЗ і закладів післядипломної освіти, наукових, освітньо-наукових установ, що надають освітні послуги за дистанційною формою навчання з підготовки та підвищення кваліфікації фахівців за акредитованими напрямками та спеціальностями⁵. Прийняття Закону “Про вищу освіту” посилює можливості вищих навчальних закладів у цьому напрямі.

Проте оцінка рівня впровадження електронної освіти в системі вищої освіти України в цілому залишилася поза увагою дослідників. Позичування окремих успішних кейсів не дозволяє визначити поточний стан цього процесу, а тільки демонструє окремі приклади чи успіхи. Зокрема, на веб-сайті Міністерства освіти і науки України [25] та “Освітньому порталі” (osvita.org.ua) [26] зібрано інформацію (актуальну станом на 2005–2007 рр.) стосовно ВНЗ та інших освітніх установ і організацій, які надають можливість здобути освіту в дистанційному форматі. Водночас з 32 представлених у відповідному розділі веб-сайту Міністерства освіти і науки України посилань не працює

³ Наказ Міністерства освіти і науки України “Про затвердження Положення про дистанційне навчання” від 21.01.2004 р. № 40. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0464-04>

⁴ Наказ Міністерства освіти і науки України “Про затвердження Положення про дистанційне навчання” від 25.04.2013 р. № 466. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13>

⁵ Наказ Міністерства освіти і науки України “Про затвердження Вимог до вищих навчальних закладів та закладів післядипломної освіти, наукових, освітньо-наукових установ, що надають освітні послуги за дистанційною формою навчання з підготовки та підвищення кваліфікації фахівців за акредитованими напрямками і спеціальностями” від 30.10.2013 р. № 1518. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1857-13>

ють принаймні 16 посилань (50%), значна частина посилань спрямовує користувачів до застарілих проєктів. Так само, на “Освітньому порталі” (osvita.org.ua) у відповідному розділі з 31 посилання на цікаві приклади дистанційної освіти в системі вищої школи України 17 посилань (55%) не працюють, а контент, що надає інформацію про розвиток системи дистанційного навчання та його перспективи в Україні, дозволяє визначити граничний строк його актуальності – 2007 р., з огляду на ідентифікацію особи згаданого профільного міністра.

Тенденції інформатизації та дигіталізації навчального процесу актуалізують необхідність дослідження рівня впровадження та використання електронних освітніх ресурсів, технологій дистанційної взаємодії в освітньому процесі, практик електронного (дистанційного) навчання у ВНЗ, зокрема українських.

Проте окремі позитивні приклади у форматі кейсів не дозволяють повною мірою здійснити оцінку готовності українських вищих навчальних закладів до впровадження електронного навчання. Інформація, оприлюднена на офіційних урядових і довідкових веб-ресурсах є неповною, несистемною, ситуативною чи застарілою.

Отже, **мета статті** – визначити рівень впровадження елементів електронної освіти у ВНЗ України (університетах, академіях, інститутах). Завдання статті – виявити ступінь введення інституціалізованих практик системи дистанційного навчання у навчальний процес українських ВНЗ, виокремити критерії класифікації ВНЗ України за рівнем впровадження електронного навчання та компоненти, що свідчать про їх готовність/неготовність до впровадження електронного навчання.

Методика соціологічного дослідження полягала у здійсненні контент-аналізу – аналізу доступної на власних сайтах ВНЗ України інформації, що прямо чи опосередковано фіксує наявність окремих елементів дистанційного навчання, чи рівень впровадження електронної освіти в окремому українському ВНЗ та системі вищої освіти України у цілому, а також документів ВНЗ (положення, звіти тощо), які висвітлюють унормований, регламентований та інституціалізований характер введення дистанційного навчання.

Варто зазначити, що рівень впровадження дистанційного навчання є прямо пропорційним ступеню інституціалізації: артикульованість позиції ВНЗ щодо використання електронного навчання, що фіксується офіційною документацією із зазначенням основних технологій, веб-ресурсів, які використовуються для забезпечення дистанційного навчання, а також для яких напрямів, спеціальностей, рівнів навчання даний тип навчання застосовується; наявність структурного підрозділу, що забезпечує функціонування системи дистанційного навчання, з відповідною документальною регламентацією тощо.

Для застосування цієї методики необхідно було визначити декілька важливих складових.

По-перше, визначитися з логікою розвідки. Дослідницька група сфокусувала увагу на аналізі практик і елементів, які демонструють готовність українських ВНЗ до впровадження електронного навчання, оскільки це відображає усвідомлення установ за-требуваності та своєчасності використання електронного навчання, а також необхідність інноваційного розвитку відповідно до вимог інформаційної епохи. Готовність

до впровадження електронного навчання визначалася завдяки нормативній регламентації навчального процесу, а також аналізу інституційних практик щодо введення певних технологій електронного навчання, що представлені на веб-сайтах ВНЗ, завдяки чому впровадження електронного навчання набуває системного, систематичного та контрольованого характеру. Крім того, вирішено обрати методику незалежної зовнішньої оцінки на підставі єдиних індикаторів, щоб подолати суб'єктивізм, який виявляється у разі роботи зі звітами, де установи здійснюють самооцінку використання чи впровадження електронного навчання. Отже, дослідження ґрунтується на емпіричному матеріалі, який зібрано протягом жовтня – листопада 2016 р. на веб-сайтах вищих навчальних закладів України.

Дослідження впровадження електронного навчання передбачало визначення основних елементів і технологій, що використовують ВНЗ для забезпечення дистанційного навчання, рівнів введення ІКТ, комплексність розповсюдження та використання технологій електронного навчання (для яких спеціальностей розраховано; використання тільки для заочного відділення, підвищення кваліфікації тощо). Слід зазначити, що введення ІКТ, покладених в основу організації дистанційного навчання, відбувається на двох рівнях – стихійному (ініціативному) та інституційному. На стихійному рівні впровадження ІКТ здійснюється несистематично, здебільшого за власною ініціативою викладачів і студентів, при цьому має переважно фрагментарний характер. Прикладом може слугувати дистанційна взаємодія з викладачами завдяки електронній пошті, соціальним мережам, мобільним додаткам, аматорському використанню технологій дистанційної взаємодії для окремих дисциплін тощо.

Водночас тільки на інституційному рівні забезпечується усвідомлене, системне, регламентоване, контрольоване та унормоване використання ІКТ, до яких належить як застосування електронної пошти, соціальних мереж, мобільних додатків для дистанційної взаємодії викладачів і студентів у межах навчального процесу, так і використання платформи та системи електронного навчання й організації їх контролю, інформаційні та хмарні середовища, автоматизовані системи управління процесом навчання тощо, що знаходять своє втілення на веб-сайтах ВНЗ чи їх підрозділів. Ініціативний рівень впровадження ІКТ можна досліджувати завдяки масовим опитуванням представників студентської та викладацької спільноти, проведенню фокус-груп. Проте ці методи дозволять визначити тільки ступінь розповсюдженості окремих практик використання технологій електронного навчання та оцінку затребуваності такої форми навчання з боку студентів і викладачів, переваги та недоліки. Для дослідження електронного навчання як системної складової необхідно вивчати саме інституційні аспекти організації дистанційного навчання, що можливо реалізувати завдяки аналізу веб-ресурсів ВНЗ. Оскільки стихійний рівень впровадження ІКТ являє собою неформальні практики, які складно зафіксувати та відстежити, аналізу підлягали саме інституційні практики дистанційного навчання, елементи якого можна безпосередньо побачити на сайті ВНЗ та які закріплені документально, регламентуються та контролюються спеціалізованими структурами (наприклад, центр, інститут, відділ, лабораторія дистанційного навчання тощо). Крім того, якість представлення інформації у веб-середовищі, зручність доступу до платформ дистанційного навчання для користувачів веб-ресурсів

ВНЗ та інтерфейсу для користувачів теж свідчать про інституційність практики електронної освіти у вищому навчальному закладі.

По-друге, для досягнення мети дослідження, необхідно було скласти актуальний перелік діючих ВНЗ України, що виявилось неможливим через відсутність у публічному доступі актуальної інформації щодо конкретної їх кількості. З огляду на це, постає необхідність зауважити наявність певних бар'єрів дослідження.

Під час дослідження опрацьовано інформацію, представлену в інформаційній системі "Конкурс" (vstup.info) [27], що оприлюднює актуальні дані Єдиної державної електронної бази з питань освіти. За даними системи, виявлено 400 ВНЗ України. Водночас при подальшому аналізі виникли певні перешкоди: деякі ВНЗ не мали власного веб-сайту або він не функціонував, хоча веб-сайт є обов'язковим атрибутом представництва ВНЗ у публічному просторі, згідно з положеннями Закону України "Про вищу освіту", зокрема, передбаченими у статтях 6, 16, 32, 73, 79 тощо⁶; слід було встановлювати, чи має ВНЗ необхідні ліцензії, перевіряти інформацію щодо розміщення ВНЗ з тимчасово окупованих територій Донецької й Луганської областей та анексованого Криму, а також недостовірні посилання на веб-сайти ВНЗ у пошукових системах тощо. У зв'язку з цим актуалізується питання щодо створення Єдиної електронної бази функціонуючих вищих навчальних закладів України, а також списків ВНЗ, які втратили ліцензію та припинили функціонування.

Встановлення актуального переліку ВНЗ України, зважаючи на відокремлені підрозділи як частину цілого, без урахування вищих навчальних закладів з тимчасово окупованих територій чи анексованого Криму, що не відновили роботу на підконтрольній Україні території та які за підсумками вступної кампанії 2016 р. не набрали необхідної кількості студентів на перший курс (тобто перебувають у режимі фактичного згортання), дало змогу сформулювати перелік з 361 ВНЗ України. Визначення загальної кількості та переліку вищих навчальних закладів державної, комунальної та приватної форми власності (університетів, академій та інститутів, які стабільно функціонують, зокрема, здійснили набір абітурієнтів у 2016 р., тобто не перебувають в режимі фактичної (само)ліквідації чи поза українською юрисдикцією на тимчасово окупованих територіях) здійснювалося шляхом систематизації інформації, представленій на веб-сайті vstup.info в розрізі матеріалів про вступну кампанію 2016 р. Виявлення серед вищих навчальних закладів України таких, що представлені в Інтернеті власним веб-сайтом чи групою веб-ресурсів, здійснювалося згідно з базою даних стосовно українських ВНЗ на веб-сайті Ranking Web of Universities (webometrics.info) [28], з подальшою їхньою верифікацією за допомогою пошукових систем.

По-третє, одним з векторів дослідження був аналіз офіційної інформації, підготовленої та оприлюдненої вищим навчальним закладом на власному веб-сайті чи групі веб-сайтів, об'єднаних єдиним доменним іменем, що належать ВНЗ та його структурним, в тому числі відокремленим підрозділам, а також аналіз технологій дистанційної взаємодії, представлених на веб-ресурсах ВНЗ. Оперування офіційною інформацією з

⁶ Закон України "Про вищу освіту" від 01.07.2014 р. № 1556-VII. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>

власних веб-ресурсів вищого навчального закладу дозволяє зрозуміти артикульованість/неартикульованість позиції університету щодо використання технологій і практик електронного (дистанційного) навчання чи окремих його елементів. Слід зазначити, що лише деякі ВНЗ надають вільний доступ до онлайн-курсів з метою наочної демонстрації можливостей дистанційного навчання, у більшості ж ВНЗ доступ до освітніх електронних ресурсів (платформ дистанційної освіти, серверів збереження інформації тощо) не є загальнодоступним і надається тільки зареєстрованим користувачам, тому саме аналіз звітів й офіційних документів (положень, звітів ректорів тощо) дав змогу визначити змістовне наповнення веб-сайтів ВНЗ ресурсами для дистанційного навчання (обсяг розроблених дистанційних курсів і навчального контенту, напрями та спеціальності тощо). Індикаторами для аналізу також слугували наявність структурних підрозділів, які регламентують і контролюють систему дистанційного навчання; допоміжного навчального та організаційно-методичного контенту у вільному доступі; технічних платформ дистанційного навчання та систематичність їх використання, що відображено у відповідних документах.

Крім того, постала проблема, пов'язана з фрагментарним розміщенням інформації на власних веб-ресурсах. Так, на деяких веб-сайтах зафіксовано відсутність необхідних нормативно-правових документів, інформації про штатні розписи, звітів ректора тощо, що мають бути представлені у відкритому доступі, відповідно до положень Закону України "Про вищу освіту", зокрема у пункті 5 статті 34 та пункті 4 статті 79 зазначено, що керівник вищого навчального закладу зобов'язаний оприлюднювати щорічний звіт про свою діяльність на офіційному веб-сайті вищого навчального закладу; вищі навчальні заклади зобов'язані оприлюднювати на офіційних веб-сайтах: кошторис вищого навчального закладу на поточний рік і всі зміни до нього; звіт про використання та надходження коштів; інформацію щодо проведення тендерних процедур; штатний розпис на поточний рік тощо.

Отже, було встановлено 361 ВНЗ України, виокремлених за критеріями наявності власного веб-ресурсу (веб-сайтів ВНЗ та його підрозділів), набору абітурієнтів у поточному році та ліцензії щодо надання освітніх послуг.

Згідно з Наказами Міністерства освіти і науки України "Про затвердження Положення про дистанційне навчання" від 25 квітня 2013 р. № 466 та "Про затвердження Вимог до вищих навчальних закладів та закладів післядипломної освіти, наукових, освітньо-наукових установ, що надають освітні послуги за дистанційною формою навчання з підготовки та підвищення кваліфікації фахівців за акредитованими напрямками і спеціальностями" від 30 жовтня 2013 р. № 1518⁷, визначено серію індикаторів, покладену в основу типологізації ВНЗ за рівнем впровадження електронного навчання:

1) наявність та змістовність навчального контенту, представленого на веб-сайті (розклад занять; робочі програми дисциплін; лекційний матеріал (електронні тексти, графіки, малюнки, таблиці, тести для усіх видів контролю рівня знань (самоконтроль,

⁷ Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження Програми розвитку системи дистанційного навчання на 2004–2006 роки" від 23.09.2003 р. № 1494. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1494-2003-%D0%BF>

поточний і підсумковий контроль)); практичні завдання з методичними рекомендаціями щодо їх виконання; відео- та аудіозаписи лекцій, семінарів і практичних робіт; глосарій термінів навчального матеріалу; бібліографія; лабораторні роботи з методичними рекомендаціями щодо їх виконання тощо);

2) застосування технологій дистанційної взаємодії в навчальному процесі (наприклад, систематичне використання електронних адрес чи аккаунтів викладачів у соціальних мережах, окремих платформ дистанційної освіти (наприклад, Moodle), наявність серверів з цілодобовим режимом доступу для створення, накопичення та передавання даних, необхідних для дистанційного навчання та управління освітнім процесом, програмне забезпечення для авторизованого доступу суб'єктів дистанційного навчання до цих веб-ресурсів тощо);

3) використання серверів збереження інформації (наявність спеціальних ресурсів і платформ систематичного збору контенту: електронні картотеки, репозитарії, електронні каталоги, електронні сервери періодичних видань, навчально-інформаційні портали тощо);

4) застосування освітніх платформ електронної освіти (фрагментарне – вищими навчальними закладами дистанційних платформ у ролі допоміжних серверів, що супроводжують денну та заочну форми навчання; системне – дистанційних платформ у ролі автономного електронного освітнього простору для організації дистанційного навчального процесу);

5) охоплення та включення навчального процесу в інтернет-середовище (навчальний процес повною мірою інтегровано в інтернет-середовище – в електронному варіанті наявні всі необхідні курси, представлено навчальні матеріали, передбачені навчальними планами та програмами, усі факультети та структурні підрозділи, що займаються професійною підготовкою й організацією навчального процесу або фрагментарне включення навчального процесу в веб-середовище – представлено лише окремі курси, навчально-методичні матеріали, напрями підготовки або структурні підрозділи, зокрема, інститути та центри післядипломної освіти і підвищення кваліфікації);

б) регламентація та інституціоналізація освітнього процесу у веб-середовищі (наявність окремого Положення про дистанційне навчання у закладі освіти, затвердженого Вченою радою чи розділу у Положенні про організацію освітнього процесу, функціонування підрозділу (інституту, центру, відділу) дистанційного (електронного) навчання з відповідним кадровим і матеріально-технічним забезпеченням, що організаційно та технологічно підтримує навчання за дистанційною формою, наявність методичних рекомендацій щодо розроблення та використання технологій дистанційного навчання в навчальному процесі тощо).

Зазначені критерії дозволяють визначити основні елементи, на яких базується система електронного навчання та у своїй сукупності – рівень включення в електронну освіту. Відповідно до цих критеріїв виокремлено **чотири основні групи ВНЗ**:

1) ВНЗ, що дотримуються традиційної моделі освіти (реалізується за умови обов'язкової фізичної присутності студента й викладача та не передбачає включення технологій дистанційної (електронної) освіти у навчальний процес; на веб-сайтах чи

групах сайтів (сайти ВНЗ, відокремлених чи інших структурних підрозділів) ВНЗ цієї групи не вміщено навчальний контент (програми іспитів, заліків, програми практик, навчальні плани, графіки консультацій викладачів, плани лекцій, семінарів, презентації, конспекти лекцій, тести, електронні підручники, методичні вказівки); сервери збереження інформації (електронні бібліотеки, репозитарії, електронні архіви), платформи та системи електронної освіти (наприклад, Moodle, eFront та ін.) не використовуються; відсутня нормативна регламентація щодо впровадження дистанційного (електронного) навчання). Гіпотетично на стихійному рівні можливе використання за власною ініціативою викладачів і студентів окремих елементів дистанційної взаємодії викладачів і студентів у навчальному процесі. Проте це неформальні практики, не артикульовані на рівні ВНЗ та не є інституційно закріпленою практикою. До цієї ж групи в дослідженні віднесено ВНЗ, у яких відсутній власний веб-сайт, оскільки вони не мають технологічної передумови для впровадження хоча б окремих елементів дистанційної взаємодії на інституційному рівні;

2) ВНЗ, що поєднують традиційну освіту з елементами електронного навчання чи фрагментарним веб-забезпеченням навчального процесу (на сайтах чи групах сайтів фрагментарно вміщено навчальний контент; у навчальному процесі використовуються технології дистанційної взаємодії (є посилання на електронні пошти викладачів, їх сторінки в соціальних мережах); фрагментарно використовуються електронні сервери збереження інформації (наявність електронних бібліотек, репозитаріїв, електронних архівів тощо, де частково вміщено навчальний контент). При цьому дана група ВНЗ крім фрагментарності характеризується відсутністю платформ дистанційної (електронної) освіти та відповідної регламентації;

3) ВНЗ з використанням веб-комунікаційного супроводу навчального процесу, допоміжним або експериментальним форматом електронної освіти (наявність технологій дистанційної взаємодії в навчальному процесі для підтримки традиційних форм навчання, обмежена кількість дистанційних курсів, що надають можливість навчання лише для деяких спеціальностей чи підвищення кваліфікації; наявність спеціальної регламентації щодо створення на веб-сайті ВНЗ та/чи його підрозділів веб-середовища для забезпечення тотальної інформаційно-довідкової бази для навчального процесу;

4) ВНЗ із самодостатнім форматом електронної освіти (системне використання платформ для дистанційного навчання (нормативна регламентація запровадження дистанційної освіти у вигляді окремого положення; спеціалізовані структурні підрозділи, що забезпечують адміністрування та методичну підтримку системи електронного навчання, діяльність яких документально врегульована окремими положеннями; розроблення дистанційних курсів для більшості напрямів підготовки та спеціальностей, наявність системи сертифікації дистанційних курсів), ВНЗ здійснює підготовку фахівців за значним переліком освітніх програм у форматі дистанційної освіти; на веб-ресурсах ВНЗ розміщений увесь необхідний навчальний контент – робочі програми, методичні рекомендації, питання до іспитів, завдання до семінарів, електронні версії підручників і навчальних посібників; посилання на допоміжні електронні ресурси; хмарні середовища; онлайн-лекторії; наявність системи онлайн-контролю за навчан-

ням (онлайн-тестування, електронне тестування для самоперевірки, журнали успішності та відвідувань), регламентація освітнього процесу у веб-середовищі у вигляді окремого положення про дистанційну освіту чи розділ у положенні про організацію освітнього процесу).

Відповідно до серії індикаторів і виокремленої типології отримано відсоткове співвідношення ВНЗ за рівнем включеності в електронну освіту (рис. 1).

Таким чином, 58% українських ВНЗ (сумарний відсоток ВНЗ (39% і 19%), які віднесено до першої та другої категорій) функціонують в умовах стихійного використання ІКТ в навчальному процесі, на інституційному рівні, дотримуючись традиційної моделі навчання без включення освітнього процесу в електронний простір, і тільки 13% – у самодостатньому форматі електронної освіти, систематично та комплексно використовують електронні та дистанційні технології навчання, ці освітні практики мають інституціалізований і регламентований характер.

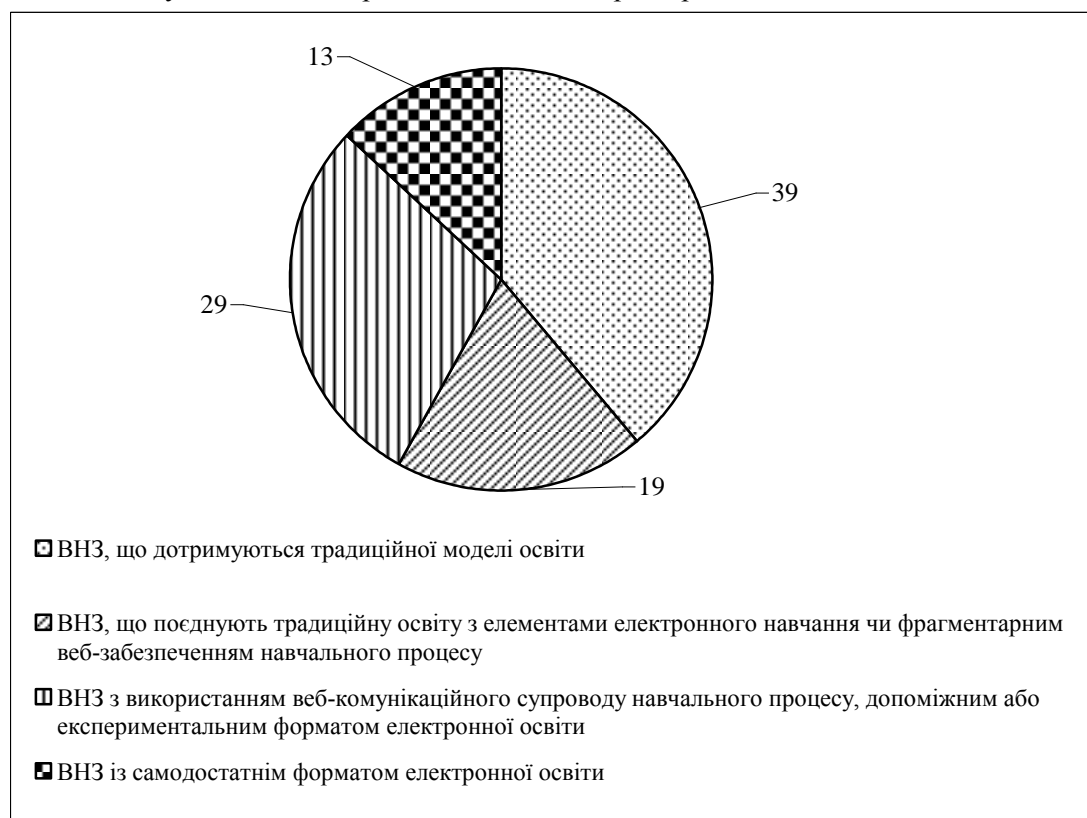

Рис. 1. Співвідношення ВНЗ за рівнем включеності в електронну освіту, %

Джерело: складено авторами за: [22, с. 229–230].

Висновки. Нині інститут вищої освіти зазнає значних трансформацій. Інтеграція ІКТ у навчальний процес, зокрема впровадження системи дистанційного навчання, є природним процесом в умовах становлення та розвитку інформаційного суспільства. Тому проблема впровадження системи електронного навчання в українських ВНЗ (визначення ступеня впровадження, тобто поточного стану справ як на рівні всієї системи вищої освіти, так і на рівні окремого університету, академії чи інституту) набуває особливого значення.

Логіка проведеного дослідження полягала в аналізі відкритої інформації на офіційних веб-сайтах українських ВНЗ з метою виявлення ступеня впровадження інституціоналізованих практик системи дистанційного навчання у навчальний процес шляхом зовнішньої оцінки на підставі єдиних індикаторів. Інституційний рівень впровадження системи електронного навчання являє собою усвідомлене, системне, регламентоване, контрольоване та унормоване використання ІКТ, платформ та систем електронного навчання й організацію їх контролю, що знаходить своє втілення на веб-сайтах ВНЗ чи їх підрозділів. Критерії, за якими було проведено дослідження, розроблено відповідно до чинного законодавства (положень Закону України “Про вищу освіту”, Наказів Міністерства освіти і науки України “Про затвердження Положення про дистанційне навчання”, “Про затвердження Вимог до вищих навчальних закладів та закладів післядипломної освіти, наукових, освітньо-наукових установ, що надають освітні послуги за дистанційною формою навчання з підготовки та підвищення кваліфікації фахівців за акредитованими напрямками і спеціальностями”). Відповідно до ступеня впровадження системи та технологій дистанційного навчання, ВНЗ було віднесено в одну з чотирьох виокремлених груп. Такий підхід дозволяє уникнути суб’єктивізму, упередженої оцінки та виявити реальний стан готовності українських ВНЗ до впровадження електронного навчання.

Перспектива подальших розвідок полягає у вивченні стихійного рівня впровадження електронного навчання в українських ВНЗ, систематизації й аналізі отриманих даних, проведенні порівняльних досліджень щодо впровадження системи дистанційного навчання в українських і зарубіжних вищих навчальних закладах.

Список використаних джерел

1. Жулкевська В.О. Дистанційна освіта: історичний аспект зарубіжного досвіду. *Вісник Львівського університету*. 2004. Вип. 18. С. 81–88.
2. Інтеграція в європейський освітній простір: здобутки, проблеми, перспективи. Ужгород: ЗакДУ, 2011. 560 с.
3. Астахова В. Некоторые вопросы теории и практики становления непрерывного образования. *Гуманитарные науки*. 2011. № 3. С. 86–92.
4. Астахова К. Університетський викладач в умовах переходу суспільства до інноваційної економіки: вектори змін. *Вища школа*. 2010. № 2. С. 41–47.
5. Бакіров В. Сучасна вища освіта як предмет соціологічної рефлексії. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Соціологія в ситуації соціальних невизначеностей*. 2009. № 881. С. 31–36.
6. Глобальные проблемы человечества как фактор трансформации образовательных систем. Харьков: Изд-во НУА, 2008. 396 с.

7. Сокурская Л. Ценностная значимость образования как фактор его модернизации. *Социокультурные барьеры модернизации высшей школы Украины*. Харьков: ХНУ им. В.Н. Каразина, 2015. С. 65–88.
8. Хижняк Л. Замысел on-line образования и ловушки на пути его реализации. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи*. 2013. № 1053. С. 157–161.
9. Щудло С. Вища освіта у пошуку якості: quo vadis. Харків –Дрогобич: Коло, 2012. 340 с.
10. Локшина О. Розвиток компетентнісного підходу в освіті Європейського Союзу. *Шлях освіти*. 2007. № 4. С. 15–27.
11. Олійник В. Дистанційна освіта за кордоном та в Україні: стислий аналітичний огляд. Київ: ЦППО, 2001. 54 с.
12. Танась М., Беднарек Ю. Електронна освіта в концепції нової дидактики. *Проблеми освіти*. 2003. Вип. 31. С. 294–302.
13. Віткін Л., Борисенко З., Глухова О., Карандеев К. Еволюція системи управління якістю вищого навчального закладу. *Стандартизація, сертифікація, якість*. 2012. № 3. С. 40–45.
14. Дудар З., Ревенчук І. Якість дистанційної освіти: проблеми та рішення. *Електронні засоби та дистанційні технології для навчання протягом життя: тези доповідей VIII Міжнародної науково-методичної конференції, 15–16 листопада 2012 р.* Суми: СумДУ, 2012. С. 68–69.
15. Мирутенко Л. Система оцінки якості дистанційної освіти в Україні: основні проблеми і задачі. *Системи обробки інформації*. 2016. Вип. 3 (140). С. 260–263.
16. Муліна Н. Управління якістю дистанційної освіти у практиці українського університету. *Педагогічна наука: історія, теорія, практика, тенденції розвитку*. 2009. № 1. URL: http://intellect-invest.org.ua/pedagog_editions_e-magazine_pedagogical_science_arhiv_pn_n1_2009_st_19/
17. Мурашко М., Назарко С. Формування моделі оцінювання якості вищої освіти і можливість її реалізації в системі підготовки фахівців. *Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки*. 2010. № 43.
18. Ноздріна Л. Исследование результатов e-learning проектов в высшей школе Украины. URL: http://ifets.ieee.org/russian/depository/v13_i2/pdf/17r.pdf
19. Бакиров В.С., Суббота М.Н. Социокультурная обусловленность модернизации высшего образования. *Социокультурные барьеры модернизации высшей школы Украины*. Харьков: ХНУ имени В.Н. Каразина, 2015. С. 8–31.
20. Кравченко А.С. Електронне навчання в умовах інтернаціоналізації вищої освіти. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2016. Вип. 72. С. 94–100.
21. Хижняк Л.М., Хижняк К.В. Гібридизація у вищій освіті в умовах впровадження технологій електронного навчання. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2016. Вип. 72. С. 137–144.
22. Фоломеев М.А., Крижанівська В.І., Жовнір А.О., Тремполець Д.М. Готовність українських ВНЗ до впровадження електронного навчання (результати аналізу сайтів ВНЗ). *Проблеми впровадження технологій електронного навчання в українській вищій школі: звіт з НДР (заклучний) / ХНУ імені В.Н. Каразіна. № 0115U000503*. Харків, 2016. С. 218–242.
23. Крижанівська В.І. Особливості впровадження технологій електронного навчання у вищій школі України. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2016. Вип. 69-70. С. 205–215.
24. Концепції розвитку дистанційної освіти в Україні. URL: <http://www.osvita.org.ua/distance/%20pravo/00.html>
25. Дистанційна освіта. Сайт Міністерства освіти і науки України. URL: <http://mon.gov.ua/activity/education/distancziyna/distantciyna.html>

26. Центри дистанційної освіти на базі ВНЗ України. URL: <http://www.osvita.org.ua/distance/ukraine/centers/>
27. IC “Конкурс”: вступна кампанія 2016 року. URL: <http://www.vstup.info/>
28. Ranking Web of University. URL: <http://www.webometrics.info/>

Отримано 16.06.17 та оновлено 23.06.17

References

1. Zhulkevskaya, V.O. (2004). Distance learning: the historical aspect of foreign experience. *Visnyk Lvivskoho universytetu [Journal of Lviv University]*, 18, 81-88 [in Ukrainian]
2. Vashhuk, F.G. (Ed.). (2011). Integration into the European educational space: achievements, problems, perspectives: monograph. Uzhgorod: ZakDU [in Ukrainian]
3. Astakhova, V. (2011). Some questions of theory and practice of continuing education. *Gumanitarnye nauki [Humanitarian sciences]*, 3, 86-92 [in Russian]
4. Astakhova, K. (2010). University lecturer in the transition society to an innovative economy: the vectors of change. *Vishcha shkola [Tertiary school]*, 2, 41-47 [in Ukrainian]
5. Bakirov, V. (2009). Modern higher education as a subject of sociological reflection. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina. Seriya: Sotsiologhiia v situatsii sotsialnykh nevyznachenosti [Bulletin of the V.N. Karazin Kharkiv National University. Series: Sociology in situations of social ambiguities]*, 881, 31-36 [in Ukrainian]
6. Astakhova, V. (Ed.). (2008). Global problems of mankind as a factor for transformation of educational systems. Kharkov: Izd-vo NUA [in Russian]
7. Sokuryanskaya, L. (2015). The value significance of education as a factor for its modernization. In V. Bakirov (Ed.), *Sociocultural barriers of modernization of the higher school of Ukraine* (pp. 65–88). Kharkov: V.N. Karazin Kharkiv National University [in Russian]
8. Khizhnyak, L. (2013). The idea of online education and traps on the way to its realization. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina. Seriya: Sotsiologichni doslidzhennia suchasnoho suspilstva: metodolohiia, teoriia, metody [Bulletin of the V.N. Karazin Kharkiv National University. Series: Sociological research of modern society: methodology, theory and methods]*, 1053, 157-161 [in Russian]
9. Shchudlo, S. (2012). Higher education in search for quality: quo vadis. Kharkiv–Drohobych: Kolo [in Ukrainian]
10. Lokshyna, O. (2007). Development of competence approach in education of the European Union. *Shliakh osvity [The way of education]*, 4, 15-27 [in Ukrainian]
11. Oliynyk, V. (2001). Distance learning abroad and in Ukraine: A concise analytical review. Kyiv: CIPPO [in Ukrainian]
12. Tanas, M., Bednarek, Ju. (2003). Online education in the new concept of didactics. *Problemy osvity [The problems of education]*, 31, 294-302 [in Ukrainian]
13. Vitkin, L., Borysenko, Z., Gluhova, O., Karandajev, K. (2012). Evolution of the quality management system of higher education. *Standartyzatsiia, sertyfikatsiia, yakist [Standardization, certification, quality]*, 3, 40–45 [in Ukrainian]
14. Dudar, Z., Revenchuk, I. (2012). The quality of distance learning: problems and solutions. Electronic media and distance learning technologies for lifelong education: Abstracts of the 8th International scientific-technical conference, 15-16 November 2012. Sumy: SumDU [in Ukrainian]
15. Myrutenko, L. (2016). The system of assessing the quality of distance learning in Ukraine: key issues and problems. *Systemy obrobky informatsii [Information processing systems]*, 3 (140), 260-263 [in Ukrainian]
16. Mulina, N. (2009). Quality management of distance learning in Ukrainian university. *Pedahohichna nauka: istoriia, teoriia, praktyka, tendentsii rozvytku [Teaching Science: History, Pedagogy, Theory, Practice, Trends of Development]*

Theory, Practice, Trends], 1. URL: http://intellect-invest.org.ua/pedagog_editions_e-magazine_pedagogical_science_arhiv_pn_n1_2009_st_19/ [in Ukrainian]

17. Murashko, M., Nazarko, S. (2010). Formation of the evaluation model quality in higher education and the possibility of implementing the system of training. *Visnyk Chernihivskoho derzhavnoho tehnolohichnoho universytetu. Seriia: Ekonomichni nauky* [Journal of Chernihiv State Technological University. A series of "Economics"], 43 [in Ukrainian]

18. Nozdrina, L. Study results of e-learning projects in Ukrainian schools. High society. URL: http://ifets.ieee.org/russian/depository/v13_i2/pdf/17r [in Ukrainian]

19. Bakirov, V.S., Subbota, M.N. (2015). Socio-cultural conditionality of modernization of higher education. In V.S. Bakirov (Ed.), *Sociocultural barriers to the modernization of higher education in Ukraine*. Kharkiv: V.N. Karazin National University [in Russian]

20. Kravchenko, A.S. (2016). E-learning in conditions of internationalization of higher education. *Sotsialni tekhnolohii: aktualni problemy teorii ta praktyky* [Social technologies: topical problems of theory and practice], 72, 94-100 [in Ukrainian]

21. Khizhnyak, L.M., Khizhnyak, K.V. (2016). Hybridization in higher education in conditions of implementation of e-learning technologies. *Sotsialni tekhnolohii: aktualni problemy teorii ta praktyky* [Social technologies: topical problems of theory and practice], 72, 137-144 [in Ukrainian]

22. Folomieiev, M.A., Kryzhanivska, V.I., Zhovnur, A.O., Trempelets, D.M. (2016). The readiness of Ukrainian universities to introduce e-learning (the results of the analysis of universities' websites). In V.S. Bakirov (Ed.), *Problems of introduction of e-learning technologies in Ukrainian high school: SRW report (final)*. Kharkiv: V.N. Karazin Kharkiv National University [in Ukrainian]

23. Kryzhanivska, V. (2016). The peculiarities of implementation of e-learning technologies in the higher education institutions of Ukraine. *Sotsialni tekhnolohii: aktualni problemy teorii ta praktyky* [Social technologies: topical problems of theory and practice], 69-70, 205-215 [in Ukrainian]

24. Concept of distance education development in Ukraine. URL: <http://www.osvita.org.ua/distance/%20pravo/00.html> [in Ukrainian]

25. Distance learning. Ministry of Education and Science of Ukraine [in Ukrainian]

26. Center for Distance Learning in the Ukrainian universities. URL: <http://www.osvita.org.ua/distance/ukraine/centers/> [in Ukrainian]

27. IS "Competition", admission campaign 2016. URL: <http://www.vstup.info/> [in Ukrainian]

28. Ranking Web of University. URL: <http://www.webometrics.info/> [in English]

Received on 16.06.17 and updated on 23.06.17

Фоломеев М.А., канд. полит. наук, Центр связей с общественностью Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина, Площадь Свободы, 6, Харьков, 61022, e-mail: m.a.folomeev@karazin.ua,

Яцура Е.Г., канд. полит. наук, Центр веб-коммуникаций Центра связей с общественностью Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина, Площадь Свободы, 6, Харьков, 61022, e-mail: yatsura@karazin.ua,

Крыжановская В.И., бакалавр социологии, Центр связей с общественностью Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина, Площадь Свободы, 6, Харьков, 61022, e-mail: v.i.kryzhanivska@gmail.com,

Жовнур А.О., магистр социологии социологического факультета Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина, Площадь Свободы, 6, Харьков, 61022, e-mail: alechka050595@gmail.com,

Тремполец Д.Н., магистр социологии социологического факультета Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина, Площадь Свободы, 6, Харьков, 61022, e-mail: dtrempelets@gmail.com

ОЦЕНКА УРОВНЯ ВНЕДРЕНИЯ ЭЛЕКТРОННОГО ОБУЧЕНИЯ В УКРАИНСКИХ ВУЗАХ ПУТЕМ АНАЛИЗА ИХ ВЕБ-РЕСУРСОВ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ СОЦИОЛОГИЧЕСКОГО АНАЛИЗА

Проанализирована готовность украинских вузов к внедрению дистанционного обучения. Выделены критерии классификации вузов Украины по уровню внедрения электронного обучения и компоненты, свидетельствующие о готовности/неготовности вуза к внедрению электронного обучения. Доказана востребованность институционального закрепления нововведений как системного, регулируемого, контролируемого и нормированного использования ИКТ, платформ и систем электронного обучения и организации их контроля.

Ключевые слова: электронное обучение, ИКТ, дистанционное образование, веб-ресурс.

Folomieiev M.A., PhD. (Politics), Center for Public Relations, V.N. Karazin Kharkiv National University, 4, Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine, e-mail: m.a.folomeev@karazin.ua,

Yatsura K.H., PhD. (Politics), Center for Web communications, Center for Public Relations, V.N. Karazin Kharkiv National University, 4, Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine, e-mail: yatsura@karazin.ua,

Kryzhanivska V.I., bachelor of Sociology, Center for Public Relations, V.N. Karazin Kharkiv National University, 4, Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine, e-mail: v.i.kryzhanivska@gmail.com,

Zhovnir A.O., master of Sociology, Department of Sociology, V.N. Karazin Kharkiv National University, 4, Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine, e-mail: alechka050595@gmail.com,

Trempelets D.M., master of Sociology, Department of Sociology, V.N. Karazin Kharkiv National University, 4, Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine, e-mail: dtrempelets@gmail.com

THE ASSESSMENT OF IMPLEMENTATION LEVEL OF E-LEARNING IN UKRAINIAN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS BY ANALYZING THEIR WEB-RESOURCES: THEORETICAL ASPECTS OF SOCIOLOGICAL ANALYSIS

The article dwells upon the review of the theoretical and conceptual bases of e-learning implementation analysis in Ukrainian universities, which acquires relevance in conditions of impetuous development of information and communication technologies. An intensification of informatization, digitalization and individualization trends of the educational process actualize the need to study the readiness of higher educational institutions to use and popularize electronic educational resources, methods and technologies. Ukrainian universities start to follow the e-learning strategy considering these trends. However, they are at different levels of implementation, which is the subject of the further research. Accordingly, the purpose of the article was to identify the implementation degree of e-learning elements in Ukrainian higher educational institutions (universities, academies, institutes), what was realized through conducting the content analysis of the information that was published on the official universities' websites. The theoretical and methodological foundations of the study of e-learning and analysis of the institutional degree and its introduction in Ukraine were considered in the first part of the article. The article expounds a phased description of the chosen methodology and the barriers faced by the research group in the study of the declared problems. The justification of the criteria that served as the basis for the classification of Ukrainian universities was given a particular attention. General indicators for an independent assessment were developed that allowed us to avoid a subjectivity, predictable assessment and to identify the real situation of readiness of Ukrainian universities to introduce distance learning elements. According to study results, the classification of Ukrainian universities by the implementation degree of e-learning was developed: 1) universities which follow the traditional model of education; 2) universities that combine traditional education with e-learning elements or fragmentary web-provision of an educational process; 3) universities that use web-communication support of the educational process or experimental form of e-learning; 4) universities that have an all-sufficient form of e-learning.

Keywords: e-learning, education, ICT, distance education, web-resource.